

men, oheň, rodinu a exil. Některé z nich jsou zcela typické pro arménskou identitu, s jinými se běžně setkáme u dalších národních či etnických identit. Např. vlast a rodina jsou, dle mého názoru, typickými pojmy a symboly, se kterými operuje prakticky každé národní, respektive etnické společenství. Ač tato kapitola přináší dozajista zajímavý náhled na arménskou identitu, postrádám zde větší propojenost s předchozími řádky.

V poslední kapitole praktické části, jež nám dokresluje obrázek arménské kulturní identity, se autorka zaměřuje na stereotypy, které jsou s Armény spojeny. Nejprve představuje arménské autostereotypy a následně přechází ke stereotypizaci Arménů *Jinými*. V závěrečné podkapitole toto téma obrací a předkládá čtenáři stereotypické uvažování Arménů o *Jiných*. Právě v této části knihy je znovu na konkrétních příkladech spojených s arménskou identitou poukázáno na to, že o vlastní skupině budeme prakticky vždy přemýšlet v kontaktu s *Druhými* jako o lepší. Typické arménské stereotypy chápání sebe sama jsou rytíř, mučedník a bojovník za svobodu, bojující kněz, exulant či zemědělec (s. 245–253). Tzn. že se členové arménské národy ve stereotypickém uvažování chápou jakožto někdo, kdo za svůj národ musí (čestně) bojovat, kdo je svému národu stále oddán, ale bohužel se pohybuje mimo vlast, a konečně také jako někdo, kdo si váží své „země zaslíbené“, kterou dennodenně obdělává a nechává vzkvétat. Pohledem nejbližších *Jiných*, tj. Turků (či dříve majoritní společnosti Osmanské říše), se však Armén proměňuje v konkurenta, ať už z hlediska ekonomického, či náboženského (s. 255). Dle toho mu jsou následně přiřazovány stereotypní charakteristiky, které ho budou zákonitě vykreslovat v o poznání negativnějším světle (jako heretika, ďaura apod.), než o sobě uvažují příslušníci národa arménské.

Při celkovém hodnocení publikace můžeme jejího čtenáře postupem času začít tro-

chu nudit časté opakování stejných příkladů, o kterých byla zmínka již v jiných částech textu. Jmenujme např. prakticky neustálé upozorňování na důležitost národního hrdiny Vardana a bitvy u Avarajru při konstruování arménské identity. Autorka dále prokládá svůj text na mnoha místech citacemi, což je samozřejmě ve většině případů ku prospěchu věci. Nicméně leckde se objevují citace, které zdánlivě s předchozím textem nesouvisí, a čtenář po jejich přečtení musí hledat „ztracenou nit“ řádků předchozích.

Tyto drobné nedostatky ale nemohou, společně s minimálně se vyskytujícími překlepy, zásadním způsobem ovlivnit celkovou kvalitu recenzované publikace. Cíl monografie *Stereotypní obrazy a etnické mýty. Kulturní identita Arménie*, kterým „... bylo pokusit se zachytit – nejprve na teoretickém základě, pak na konkrétních příkladech – proměnlivý a prchlivý fenomén etnicity ...“ (s. 282), byl zcela beze zbytku naplněn. V teoretické části práce i v kapitolách, které byly věnovány přímo problematice arménské kulturní identity, autorka znovu potvrzuje, že identita (v tomto případě etnická, respektive národní) není něčím rigidním a neměnným, ale naopak se jedná o fenomén, jenž se neustále proměňuje v závislosti na kontextu, ve kterém je vyjednáván.

Jiří Zákravský

Jakub Havlíček: *Cesty božstev. Otázky interpretace náboženství a nacionalismu v moderním Japonsku*

Brno, Masarykova univerzita 2011, 223 s.

Může se zdát, že se kniha Jakuba Havlíčka *Cesty božstev*, vydaná v roce 2011, vztahuje „pouze“ k úzce vymezené oblasti vědeckého bádání, totiž k otázkám interpretace náboženství a nacionalismu v moderním Japonsku, jak hlásá podtitul. Jak však sám autor na mnoha místech podotýká a (nutno uznat, že) sám tento přístup přísně

dodržuje, vědecká práce vyžaduje důkladné zkoumání mnoha aspektů daného tématu. Publikace proto představuje nejen zevrubný a fundovaný vhled do zmíněné tematiky, ale současně příklad vysoké odbornosti, jenž vzdává hold poctivé vědecké práci v sociálních vědách. Autor se věnuje konkrétnímu příkladu svatyně Jasukuni mon-dai, na kterém ukazuje formování japonské národní identity výrazně ovlivněné náboženským aspektem života. V první řadě se však zaměřuje na důkladné teoretické vymezení takových oblastí, jako je religionistika a náboženství (a přístupy k němu) obecně, a dále pak na různé výklady konceptu „japonského“ náboženství. Činí tak kriticky a fundovaně na základě studia množství odborných teoretických zdrojů, i vlastních zkušeností jak z japonského prostředí, tak z religionistického pole zkoumání. Kniha tudíž může sloužit jako povedený průvodce religionistikou. To může být na jedné straně nesporným kladem předkládaného titulu, současně však pro čtenáře, byť z odborné veřejnosti, představuje poněkud náročnější studijní materiál. Množství teoretických abstrakcí i konkrétních příkladů sice vytváří ucelené dílo, na druhou stranu se však v tomto kvantu informací může někdy čtenář poněkud ztratit.

Z formálního hlediska je práce přehledně rozčleněna do tří logicky konzistentních a navazujících kapitol. Autor směřuje od teoretického uchopení tématu na velmi obecné rovině se současnou charakteristikou vědecké práce k postupnému zužování v podobě výkladu různých pojetí japonské religiozity a přechází k nastínění konkrétního příkladu, historického vývoje „případu“ svatyně Jasukuni. Propojením těchto tří částí vzniká interpretační rámec pro zkoumání religiozity moderního Japonska zejména v kontextu vlivu náboženského systému šintó na utváření japonské národní identity. Autor tak činí významný krok na poli religionistického zkoumání jevů, jež lze považovat za „implicitně náboženské“. V práci je nutno podtrhnout sna-

hu autora o co nejjasnější vystižení různých pojmů, potřebu objektivitu, která je (nejen) v sociálních vědách vždy problematická, a současně i autorovu schopnost sebereflexe. Na druhou stranu, časté opakování některých skutečností v textu se časem jeví poněkud zbytečným. Pojďme se nyní podívat na obsah jednotlivých částí podrobněji, přičemž se zaměříme spíše na obecné prvky a postupy autorovy práce. Činíme tak proto, že v předkládané práci se nachází takové množství podnětů, jež v rámci stručného komentáře ani nelze prakticky obsáhnout.

V první kapitole s názvem *Výzkumné otázky, klíčové pojmy a teoreticko-metodologický rámec*, pokládá autor pevné základy své vědecké práce. Ač usiluje o srozumitelnost a přehlednost, jde zároveň o čtenářsky dosti náročnou část, což může působit problematicky při snaze o pochopení tématu. Na mnoha místech zdůrazňuje autor nutnost zkoumání kontextu vybraného jevu. Zde oceňujeme zejména zahrnutí jak jeho vědecké imaginace, tak zejména „žité“ podoby daného fenoménu. Vedle toho Jakub Havlíček akcentuje znalost teoretické pozice a pravidel, ze kterých výzkumník vychází. Zde pak vhodně uplatňuje princip falsifikovatelnosti dle Karla Poppera a současně pravidla pro studium náboženství Jonathana Z. Smithe. Všimá si nutnosti redukce zkoumaného jevu, která je vždy dána také úhlem pohledu konkrétního výzkumníka. Autor tedy explicitně v kuhnovském duchu podotýká, že záleží zcela na podmínkách religionistického diskurzu, co je definováno jako „náboženství“ (s. 32). Zdůrazňuje také skutečnost, že neexistuje absolutně platná definice náboženství. V religionistice dle autora tudíž nelze uplatňovat tzv. esencialistický přístup. Celkově tak můžeme teoretický úvod knihy zarámovat již zmíněným Kuhnovým konceptem paradigmatu či paradigmatické matice, jež pomáhá zpřesňovat výzkumné pole pomocí úhlu pohledu, který výzkumník zaujímá.

V duchu zvoleného postupu pak autor vymezuje rozličné pojmy, které souvisí s konceptem náboženství, či si všímá nutnosti studovat také názory a jednání samotných aktérů. Výzkumník tak může objevit náboženský aspekt i tam, kde jej aktéři sami nevnímají či neartikulují. Do oblasti religionistického zkoumání tudíž může spadat například i „nacionální ideologie“. Ta má totiž za úkol (podobně jako náboženství) poskytnutí společenského řádu a smyslu života. V další části kapitoly se tedy autor věnuje otázkám vztahu náboženství a nacionalismu, konceptu národa v sociálních vědách. Podotýká přitom trefně, avšak nijak zvlášť překvapivě, že sféry náboženství a politiky nejsou odděleny, přestože se tendence k rozlišování na „světské“ a „náboženské“ objevují. Zde autor identifikuje produkt modernizačních, osvícenských myšlenek západní civilizace a souvisejícího procesu sekularizace. V kontextu práce však autor nepředpokládá jasné propojení náboženství–nacionalismus. Spíše se po vzoru Talala Asada táže po legitimizačních rámcích společenského a politického řádu (s. 74–75) a zajímá jej, zdali náboženský rozměr řádu světa slouží jako mocenský nástroj. Zaměřuje se zde na to, zda lze v procesech vzniku, reprodukce a šíření národní identity v moderním Japonsku od sedmnáctého do konce dvacátého století identifikovat prvky, jež můžeme označit jako náboženské, a jakou roli zde tyto prvky mají. Odpovědi na tuto otázku pak autor poskytuje další zdroj informací pro teorii i empirii religionistiky jako vědy.

Další širší celek představuje kapitola *Vědecká imaginace a náboženství Japonska*. Zde se autor věnuje nastínění přístupů ke studiu náboženství Japonska různých autorů (jež také náležitě kriticky komentuje) a také vymezení „cesty kami“, šintó, jako specifickému japonskému systému víry. Za povšimnutí stojí autorem zmíněná skutečnost, že ač je šintó často vnímáno jako jedinečný a neopakovatelný náboženský systém Japonska, je zde patrný vliv dalších

asijských náboženství i západních modernizačních tendencí – jak na utváření cesty kami, tak na její výklad. Pro teoretiky japonského náboženství je pak typické spojování systému víry s japonským národem (autor vychází z pojetí H. Byrona Earharta, Josepha M. Kitagawy a Isaiaha Ben-Dasana). Dle Jakuba Havlíčka se zde nachází styčná plocha mezi obecnou teorií o japonském náboženství a koncepcemi šintó, protože i ty vesměs zdůrazňují „národní“ rozměr cesty kami (s. 114). Na tomto místě autor opětovně upozorňuje na to, že si musíme být neustále vědomi toho, co tím myslíme, když říkáme „náboženství“ či „národ“, jež pod vlivem současných sociálních věd vnímáme spíše jako „myšlenou pospolitost“ vznikající za zcela konkrétních podmínek a procházející zcela konkrétním vývojem. Celkově můžeme říci, že ve vztahu k předchozí části představuje druhá kapitola již jasněji uchopitelnou a snáze vyložitelnou pasáž, která však místy působí poněkud výčtově či encyklopedicky.

V poslední kapitole, *Jasukuni mondai – případ Jasukuni*, která se jeví spíše stručněji, ukazuje autor na příkladu kontroverzní tokijské svatyně a kultu předků principy, na nichž lze dle něj založit vědecky platný obraz japonské religiozity. Příkladem svatyně Jasukuni dokládá autor složitý proces působící při tvorbě japonské národní identity, v němž se prolínají západní modernizační vlivy i „tradiční“ japonské ideje a současně v něm nelze oddělit „náboženské“ od „sekulárního“. V závěru knihy autor logicky a srozumitelně shrnuje zjištění plynoucí z analýzy japonské religiozity a jejího vztahu k utváření japonské národní identity. Kromě konkrétních vyjádření vztahujících se k tématu, opět upozorňuje na obecné principy vědecké práce, jež pro religionistiku (i sociální vědu obecně) ze získané analýzy plynou.

Jak jsme již naznačili, kniha představuje zevrubnou a rozsáhlou sondu do daného tématu. Autor předkládá obsáhlou i vysoce odbornou analýzu svatyně Jasu-

kuni i zajímavý interpretační model na poli religionistického zkoumání. Pokládá si otázky, na něž současně beze zbytku odpovídá. Přestože se kniha může zdát spíše útlou, nacházíme v ní inspirativní formu

důkladné a komplexní vědecké práce. Jak jsme ale již naznačili, ona „vědeckost“ současně může být pro čtenáře místy hůře srozumitelná a poněkud hutná.

Markéta Vlčková